

ISBN 978-606-17-2600-4

ISBN 978-606-745-181-8

25 de ani
de la înființarea specializării Limba și literatura ucraineană
la Facultatea de Litere – Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj–Napoca

În urmă cu 25 de ani, visul unor dascăli dedicați educației și studiului limbii, literaturii și culturii ucrainene devenea realitate: se înființa, în cadrul Departamentului de limbi și literaturi slave (pe atunci, Catedra de filologie slavă), specializarea Limba și literatura ucraineană.

Ioan HERBIL

Vідзначення чверті століття від часу заснування Відділу української мови та літератури в рамках Філологічного факультету Університету імені Бабеша-Бойої в місті Клуж-Напока є моментом радості й гордості для всієї української громади Румунії. Це нагода озирнутися назад із вдячністю та висловити слова глибокої пошани всім тим, хто зробив можливим виникнення та розвиток цього відділу.

Nicolae-Miroslav PETREȚCHI

May the publication of this substantial volume of studies and articles become a landmark in your field. It is not merely a sign of the continued interest in its fundamental themes, and of the uninterrupted and fertile relations between Ukrainian, Romanian and Central and Eastern European scholars, but also a reiterated affirmation of the support that Ukrainian culture enjoys in our university and in Romanian culture.

Rareș MOLDOVAN

Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Departamentul de limbi și literaturi slave
Specializarea Limba și literatura ucraineană

25 de ani

de la înființarea specializării
Limba și literatura ucraineană
la Facultatea de Litere –
Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca
*** VOLUM ANIVERSAR ***

Editori

Ioan Herbil

Mihaela Herbil

Casa Cărtii de Știință
Editura RCR Editorial

25 de ani
de la înființarea specializării
Limba și literatura ucraineană
la Facultatea de Litere –
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

*** VOLUM ANIVERSAR ***

25 років
від заснування Відділу української мови та літератури
Філологічного факультету
Університету ім. Бабеша-Бойої, м. Клуж-Напока

*** ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК ***

25 years
since the Establishment of the Specialization
Ukrainian Language and Literature
at the Faculty of Letters –
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca

*** ANNIVERSARY VOLUME ***

Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Departamentul de limbi și literaturi slave
Specializarea Limba și literatura ucraineană

***25 de ani
de la înființarea specializării
Limba și literatura ucraineană
la Facultatea de Litere –
Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca***

*** VOLUM ANIVERSAR ***

Editori

Ioan Herbil

Mihaela Herbil

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca

Editura RCR Editorial
București

2025

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. habil. **Serhii LUCHKANYN**
Institutul de Filologie a Universității Naționale
„Taras Șevcenko”, Kiev, Ucraina

Conf. univ. dr. **Evelina BALLA**
Universitatea din Nyíregyháza, Ungaria
Universitatea Națională din Ujhorod, Ucraina

Conf. univ. dr. **Dorin-Ioan CHIRA**
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România

© Autorii, 2025

Redactor: **Ioan HERBIL**

Coperta: **Roxana ARDELEAN**

Tehnoredactare computerizată: **Mihaela HERBIL**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

**25 de ani de la înființarea specializării Limba și literatura ucraineană la
Facultatea de Litere - Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca :**

volum aniversar / ed.: Ioan Herbil și Mihaela Herbil ; cuv. înainte de
Ioan Herbil. - Cluj-Napoca : Casa cărții de știință ; București : R.C.R.

Editorial, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-17-2600-4

ISBN 978-606-745-181-8

I. Herbil, Ioan (ed. ; pref.)

II. Herbil, Mihaela (ed.)

811.161.2

378

Lucrare finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

CUPRINS / ЗМІСТ / CONTENT

<i>Cuvânt de salut din partea Decanului Facultății de Litere, Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca</i>	9
<i>Cuvânt de salut din partea Președintelui Uniunii Ucrainenilor din România</i>	13
<i>Cuvânt înainte din partea Directorului Departamentului de limbi și literaturi slave</i>	19

Lingvistică / Мовознавство / Linguistics

Svitlana Shabat-Savka (Cernăuți, Ucraina), <i>Етномаркованість синтаксичної категорії спонукання: українськомовний дискурс</i>	43
Tetiana Kosmeda (Vinnyțea, Ucraina), <i>Учення про відфразеологічну деривацію: інноваційні процеси в мовленні сучасних українців</i>	54
Erzsébet Bárány, Vilmos Gazdag (Berehove, Ucraina; Nyíregyháza, Ungaria), <i>Архаїзація запозичень у закарпатських угорських та українських говорах</i>	64
Oksana Mykytyuk (Lviv, Ucraina), <i>Смислове навантаження антропоніма Тарас Шевченко в дискурсивно-текстовому просторі Дмитра Донцова</i>	76
Serhii Vakulenko (Harkiv, Ucraina), <i>Визначення знака Йосипом Кононовичем-Горбацьким (1640) і його присутні переваги супроти новітніх</i>	88
Liudmyla Shytyk (Cerkasy, Ucraina), <i>Мовні моделі приватного епістолярію (на матеріалі «Листів до Олеса Гончара», упорядник М. Степаненко)</i>	107
Ioan Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Sufixele arhaice -aș, -iș, -oș; -cea în antroponimia ucrainenilor maramureșeni</i>	124
Anastasiia Vehesh (Ujhorod, Ucraina), <i>Інформаційно-оцінна характеристика літературно-художніх антропонімів із роману «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко</i>	139
Halyna Hrymashevych (Jytomyr, Ucraina), <i>Функційно-стилістичний потенціал вставних одиниць у романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома»</i>	152

Tetiana Hutsuliak (Cernăuți, Ucraina), <i>Лексична дієслівна синоніміка української мови: питоми джерела формування та розвитку</i>	167
Kateryna Karunyk (Harkiv, Ucraina), <i>Правописні переконання Юрія Шевельова</i>	185
Cristina Silaghi (Cluj-Napoca, România), <i>Despre derivarea cu sufixe a substantivelor masculine într-un grai ucrainean din România</i>	201
Andreia Pevse, Katalina Asztalos (Berehove, Ucraina; Nyíregyháza, Ungaria), <i>Неологізми фандомного походження в українській мові як об'єкт мовознавства</i>	210
Vitaliia Papish (Ujhorod, Ucraina), <i>Прагматичний потенціал трансформованих фразеологізмів у художньому дискурсі</i>	221
Inna Horofianiuk (Vinnyța, Ucraina), <i>Етнолінгвістичне портретування традиційних страв подолян: каша</i>	239
Alla Antofiichuk (Cernăuți, Ucraina), <i>Лінгвопрагматичні особливості автобіографічного дискурсу Дмитра Загула</i>	256
Liudmyla Yuldasheva (Kiev, Ucraina), <i>Контраст як стильова домінанта художнього мовлення сучасних українських поетів</i>	270
Nikoletta Holovach (Suceava, România), <i>Румунізми в романі-панорамі Марії Матіос «Букова земля»</i>	282

Cultură și literatură / Культура й література / Culture and Literature

Mariana Lanovyk, Zoriana Lanovyk (Ternopil, Ucraina), <i>Взаємодія жанрів фольклору та літератури як історичний принцип збереження національної ідентичності</i>	295
Volodymyr Antofiichuk (Cernăuți, Ucraina), <i>Молитва як присутність: духовна драма поетичного слова Миколи Корсюка</i>	310
Snizhana Zhygun (Kiev, Ucraina), <i>Жінки зі сходу: жіноча історія часів війни у сучасній українській жіночій літературі</i>	324
Liubov Rasevych (Kamianet-Podilskyi, Ucraina), <i>Поезія в прозі Михайла Коцюбинського: ціннісний і поетикальний аспекти та вплив на сучасну літературу</i>	334
Mihaela Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Nikolai Gogol – la răscruce de identități</i>	349
Lidiia Kovalets (Cernăuți, Ucraina), <i>Поезія на сторінках «Української ластівки» (1933–1940) – «одинокого під Румунією українського часопису для дітей»</i>	358

Ihor Orzhytskyi (Harkiv, Ukraine), <i>Зображення України й українців у літературі Латинської Америки</i>	375
Oksana Tykhovska, Volodymyr Basarab (Ujhorod, Ukraine), <i>Відображення уявлень про час та простір у ритуалах, міфах та повір'ях українців Закарпаття</i>	386
Diana Tetean (Cluj-Napoca, România), <i>Eternitatea clipei sau puterea salvatoare a artei în povestirea Muzicantul a lui Taras Șevcenko</i>	400
Oleksandr Kordonets (Berehove, Ukraine), <i>Психологічний конфлікт між особистим і громадським у великій прозі Івана Франка та Богдана Лепкого з життя інтелігенції: типологічні аспекти</i>	409
Larysa Markuliak (Cernăuți, Ukraine), <i>Поетикальні особливості малої прози Миколи Корсюка</i>	420
Evelina Balla, Inna Kalyta (Nyíregyháza, Ungaria; Ujhorod, Ukraine), <i>Образ Угорщини в сучасній українській жіночій прозі</i>	431
Olesia Nesterenko (Kiev, Ukraine), <i>Популяризація культурної спадщини Києва у форматі лонгридів</i>	448

***Cultura limbii și dialog intercultural /
Культура мови та міжкультурний діалог /
Language Culture and Intercultural Dialogue***

Halyna Shumytska, Marian Tokar (Ujhorod, Ukraine), <i>Мовна ситуація на Закарпатті (Україна) в часи війни: стан і перспективи державної та мов національних спільнот, зокрема румунської</i>	460
Serhii Luchkanyn (Kiev, Ukraine), <i>Структуралістичні ідеї в українському та румунському теоретичному мовознавстві в ХХ ст.: діяхронно-компаративне дослідження</i>	477
Tetiana Bondarenko (Cerkasy, Ukraine), <i>AI-генеровані зображення для промоції української мови в соцмережах</i>	497
Taras Kremin (Kiev, Ukraine), <i>Перші 5 років діяльності першого в Україні Уповноваженого із захисту державної мови: від загроз до викликів</i>	509
Oksana Fedunovych–Shved (Cernăuți, Ukraine), <i>На уctu до Лукашевого слова: принципові засади видатного українського тлумача в доборі мовних засобів перекладу</i>	520
Iryna Potapenko (Kiev, Ukraine), <i>Cultural Heritage of the Bulgarians of Ukraine as a Component of Ukrainian culture</i>	535

Judit Bartalis (Cluj-Napoca, România), <i>Profesorul Călina Mare – ecoul clujean al spiritualității Sidoniei Nikorovyci</i>	547
--	-----

Recenzii / Рецензії / Reviews

Lidiia Kovalets (Cernăuți, Ucraina), <i>Про Ольгу Кобилянську – не за підручником</i>	558
Iosif-Cristian Pașcalău (Cluj-Napoca, România), <i>Șapte scriitori care au impus realismul psihologic în literatura ucraineană</i>	561
Mihaela Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Фольклор як художній код прози Михайла Гафії Трайсти</i>	566
Cristina Silaghi (Cluj-Napoca, România), <i>Despre literatura ucraineană a primei jumătăți a secolului al XIX-lea</i>	572
Ioan Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Din dorința arzătoare de „a fi”</i>	576

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ СТРАВ ПОДОЛЯН: КАША

Інна Гороф'янюк

Вінницький державний педагогічний університеті
імені Михайла Коцюбинського, Україна
gorofyanyuk@gmail.com

Анотація. У статті запропоновано аналіз каші як елемента духовної і матеріальної культури подолян крізь призму лінгвальних свідчень – тематичних діалектних текстів із 76 н.п. Вінницької та Хмельницької обл. Етнолінгвістичний портрет однієї з найдавніших і найпоширеніших форм їжі із зернових культур сформовано з характеристики особливостей приготування та вживання каші, її різновидів та мовно-культурної символіки. Доведено знакову функцію каші в мові й акціональних формах народної традиційної культури подолян, зокрема в родинно-побутовій і календарній обрядовості. Проаналізовано номінаційні особливості досліджуваного явища. Однослівні назви каш – це лексеми метонімічного походження, утворені за моделлю «назва рослини» → «назва каші». Більшість назв каш – узгоджені словосполучення, до складу яких входить атрибутив – назва злаку. У подільських говірках засвідчено розвиток семантики лексеми «каша» – уживання її в різних ідеографічних сферах: ботанічна, зоологічна, метеорологічна лексика, найменування людини.

Ключові слова: каша, номінація, обряд, традиційна культура, подільські говірки.

Abstract. Ethnolinguistic Portrait of Traditional Podolian Dishes: Kasha. The article proposes an analysis of porridge («kasha») as an element of the spiritual and material culture of the Podolia people through the prism of linguistic evidence – thematic dialect texts from 76 villages of Vinnytsia and Khmelnytsia regions. The ethnolinguistic portrait of one of the oldest and most widespread forms of food from grain crops has formed from the characteristics of the features of the preparation and consumption of porridge, its varieties and linguistic and cultural symbolism. The symbolic function of porridge in the language and actional forms of the folk traditional culture of the Podolia people, in particular in family, household and calendar rituals, has proven. The nominative features of the phenomenon under study are analyzed. Most porridge names are coordinated word combinations that include an attribute – the name of the cereal. In the Podolian dialects, the development of the semantics of the lexeme «kasha» is attested. Its use in various ideographic spheres.

Keywords: porridge («kasha»), nomination, rite, traditional culture, Podolian dialects.

Раціон мешканців Поділля з огляду на географічне розташування й установлену аграрну традицію завжди містив велику кількість страв із зерна, які цінувалися селянами за поживність. Каша, куліш, круп'яні супи – основні страви з круп – готували і в будень, і на свято. Їх першорядна роль у селянському харчуванні визначила і їх культурно-мовну символіку.

Предметом цього дослідження є каша – одна з найдавніших і найпоширеніших форм їжі із зернових культур, значущість її віддзеркалено у фактах мови та культури. За мету ми ставимо дослідити кашу як елемент духовної і матеріальної культури подолян крізь призму лінгвальних свідчень – записів діалектного мовлення носіїв подільських говірок, зроблені студентами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського впродовж 2020–2025 рр. за спеціальною програмою «Традиційна кухня подолян» [Гороф'янюк 2005: 13–23] у форматі діалектологічної практики.

Діалектний текст – це простір природної реалізації говіркових явищ, засіб фіксації та збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови [Гриценко 2000: 15]. Діалектні тексти мають незаперечну евристичну цінність, оскільки вони не просто відтворюють реальне співвідношення структурних елементів говірки, їх синтагматичні зв'язки, квантитативні характеристики, виразний поділ одиниць за частотою їх використання в говірковому мовленні, а й репрезентують позалінгвальну дійсність, мають велике пізнавальне значення [Тищенко 2015: 381]. Саме в діалектному тексті можна спостерігати слово на перетині мови і культури, буття і світосприйняття мовця, і як наслідок слово постає як творчий продукт його носіїв, етносоціуму, народу.

Відтворити еволюцію народного знання в якійсь галузі матеріальної або духовної культури з найдавніших часів і дотепер допомагають факти, вилучені з історії дослідження певних тематичних груп лексики.

Тематична група лексики на позначення їжі має високий етнолінгвістичний евристичний потенціал, адже характеризується, з одного боку, загальноновживаністю, безпосереднім зв'язком із реальною дійсністю, а з іншого – зв'язком із загальноукраїнськими та вузько локальними звичаями та традиціями. Саме з цих причин українські назви продуктів харчування, страв та напоїв здавна були предметом лінгвістичних та етнографічних досліджень.

У колективній академічній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [Історія 1983] проаналізовано назви їжі та напоїв у писемних пам'ятках, починаючи з XI ст., історію окремих назв продуктів харчування прослідковано в монографії В. Німчука «Давньоруська спадщина в лексиці української мови» [Німчук 1992]. Назви продуктів харчування, страв та напоїв на матеріалі пам'яток XIV – XVII ст. вивчав С. Яценко [Яценко 2009]. Аналіз стану вивчення лексики на позначення їжі та напоїв у діалектах української мови запропонував О. Оскирко в розвідці «Назви їжі та напоїв як об'єкт українського мовознавства» [Оскирко 2017].

Перші відповідні етнографічні розвідки беруть свій початок із середини XIX ст., а вже з II пол. XX ст. Фіксуємо низку системних досліджень укра-

їнської національної кухні С. Шалімова, О. Шадурм, В. Доцяк, Л. Безусенко Л. Артюх та ін.

Натомість україністика не має сьогодні ґрунтового системного дослідження назв їжі та напоїв українців у площині етнолінгвістичній. Треба віддати належне, що частина досліджень цієї тематичної групи лексики в українській діалектній мові виконана на межі діалектології та етнолінгвістики: мовознавці виділяють й аналізують окрему групу обрядових страв у межах предмету свого дослідження (М. Бігусяк, В. Конобродська, І. Магрицька, Н. Хібеба, В. Дроботенко, О. Осирко та ін.).

У пропонованій розвідці ми дамо етнолінгвістичну характеристику однієї страви – каші – як елемента традиційної кухні подолян, засновану на широкому лінгвальному й етнографічному матеріалі. Етнолінгвістичний портрет окремої страви формується з уявлень про її склад, особливості приготування та вживання, різновиди, а також її мовно-культурну символіку.

Л. Артюх зауважує, що каша була однією з найдавніших, так званих «хлібних» страв, виготовлення якої було пов'язане з найменш трудомістким процесом, а також широко вживаною слов'янськими народами і в кінці XIX – на початку XX ст. [Артюх 1977: 31]. Вона мала спільну для слов'ян назву: *каша* – українська, білоруська, російська, болгарська, сербохорватська, *kasza* – польська, *kaše* – чеська, *kaša* – словацька, подібна назва – *cășă* – є і в румунській мові. Більшість етимологів схиляється до думки, що номен *каша* сягає псл. *kō-sja ‘побите, потовчене зерно’ [ЕСУМ II: 410].

Дослідниця виділяє 3 групи кашоподібних страв відповідно до типу попередньої обробки зерна: 1) з необробленого зерна, 2) з товчених круп, 3) із мелених зерен та борошна [Артюх 1977: 32].

Отож які з цих видів каш збереглися на Поділлі?

¹*Каша* ‘густа страва із будь-яких видів круп’ (усі н.п) була другою основною стравою після борщу в українців і в подолян зокрема: *бабка мо'йа ка'зала* / *боршч і каша ото і ўс'а йі'да наша* // (34¹).

Із каш, що виготовляли з неочищених зерен, до XX ст. дійшла лише *ку'т'а*, яку, за свідченням Л. Артюх, у деяких районах Західного Поділля за традицією продовжували варити з нетовченої пшениці або ячменю [Артюх 1977: 32]. Наше опитування подолян на початку XXI ст. уже не підтверджує цього факту: *пше'ничка за'п'іхана* / *бо з'ара ле'дач'і не п'іхайут* / *а то'д'і була с'тупка на с'тупц'і с'пали пше'ниц'у* / *а то'д'і но'гами тоук'ли* // *то'д'і сушили пшениц'у* / *варили* // *ну кут'а була* / *так буу ну гор'іху кидали в кут'у* / *хал'ву* / *хто ме'ду л':ау шче* / *та'ка була кут'а* // *ўс'і разом йі'ли* / *ко'ли з'йі'де з'ірка пер'ша* / *то'д'і йі'ли кут'у* / *а так не йі'ли* / *че'кали* / *шоб ўже буў 'вечер* /

¹ Див. Список умовних позначень.

с'їдали їс'ї за ст'їл // (31). Інформатор, Трачук Марія Григорівна, 1929 р.н., наголошує на тому, що сучасні господині варять кутю із вже обробленого зерна і самотужки його не товчуть.

Натомість активно вживали подоляни каші із товчених круп. Для цього зерно очищали від верхньої луски: та'ка йа'кас' була / ну йа'кас' / та'ка тру'ба за'бита т'ї так ми **п'їхали** |зара йак це ска'зати / та'к'ї жил'їзне та'ке / |дериво / ц'ї ка // ну так йак ко'робка / а ту'д'ї жил'їзн'ї |пр'анти ї'сипали |сипиш ту'ди пиш'ниц'у т'ї так путо'їкла **путо'їкла** / т'ї та |шкурочка опто'їклас'а т'ї їже ту'д'ї |висушилас'а / |вив'їйали т'її по'клала / закип'їла вуда по'клала кут'у зва'рили // (9) – п'їхали (9, 13, 30–31), толо'чили (40), то'їкли (усі н.пп.), то'їкали (3, 27), зде'їрали (48). У цьому номінаційному ряді привертає увагу лексема п'їхати: пион'а'на ше |каша була / пио'но ї |ступ'ї **п'їхали** / су'шили / по'тому |с'їйали йо'го / вичи'шчали і так уже ва'рили мо'лошину |кашу // (30). Цей архаїзм нам вдалося зафіксувати в говірках 4 н.пп. Вінниччини, і він є свідчення етимологізації лексем *пшениця*, *пшоно* від псл. *рѣхати 'товкти' [ЕСУМ IV: 648].

За традицією місцеве населення в досліджуваному регіоні для приготування каш використовували переважно просо, гречку, пшеницю, ячмінь: Ну |їс'аких йак'ї |були і пио'н'анов'ї і йач'м'інов'ї і гре'чанов'ї і пше'нишинов'ї да і пер'лов'ї ро'били ко'лис' була така пер'лова кру'па ц'їла пер'ло'їка і так'ї каш'ї |були шо буд' здор'ов ї печ'ї йак |випр'їє ї гори'ку тако а тод'ї так'ї гори'ки з |глини так'ї ве'їлик'ї гори'ки о і |кришичка така була // (37); на півдні Вінниччини активно споживали й кукурудзяні – пап'шоїн'ї к'рупи: З у'с'їх круп ва'рили |кашу / з пап'шоїних ва'рили |кашу / ко'лис' ва'рили лиш з пап'шоїних і пиш'ничних / о / ото з'мелат та'мо ї мли'н'ї / п'їдут у мли'н'ї з'мелат / вис'їйут цєї йа'кис' / ко'лис' не |було куп'ити ї мага'зин'ї / тїї там т'ї пап'шоїн'ї к'рупи сто'їат / тїї ва'ри'мо // (45).

Для диференціації каш за видом крупи в досліджуваних говірках вживаються переважно словосполучення:

- каша з гречаної крупи: гре'їчана |каша (усі н.пп.), гри'чана |каша (8, 20, 23, 30, 54), |каша з'речн'єва (67), |каша гре'шана (67), гре'чанка 'гречана каша' (59), з |с'єчки |гречковойї (40), з |с'єчки |гречки (66);

- каша з ячмінної / перлової крупи: йач'м'ін'а |каша 'ячмінна каша' (19, 25), |груц'ова каша, |груц'а: з йачмен'у м'їлен'к'ї та'к'ї кру'пи на кул'їш і на цє'го / а ва'рили ко'лис' ка'зали на |н'ого |груц'а / ва'рили |кашу ц'у |груц'ову / і з йачм'їну і пир'лових / тир'лов'ї то цє / йач'м'ін'ї / з йач'мену ц'ї пир'лов'ї кру'пи / то ка'зали |груц'у ва'ри// і во'на в п'їч'ї йак роз'ім'л'їйєц'а |груц'а йак на'сипл'ат тїї ц'ї / ну цє ш йач'м'ін' шилу'ха обциго а ли'шайєц'а / т'їки теї во'ни та'к'ї к'рупи і та'к'ї аш понапу'хали на ц'ї каш'ї / кру'пи ц'ї / то з |груц'ї / ц'у |груц'у ва'рили |часто / шо цє чос' нази'вали йа йо її |груц'а / шо цє во'но

та¹ке ц¹і¹ле/ к¹рупне/ кру¹па ц¹а // (4), ¹каша пе¹р¹лова (8, 54, 29–30, 57); ¹каша ¹к¹і¹р¹зова (23), пе¹р¹ло¹ўка (29, 57, 59), пин¹ц¹ак (20); пен¹ц¹ак (1, 3, 49, 59, 62): Ну **пен¹ц¹ак** / це йач¹м¹ін¹ / ко¹лис¹ то йач¹м¹ін¹ / сту¹пи та¹к¹і бу¹ли сту¹па та¹ка і та¹к¹ий шо йач¹м¹ін¹ ту¹да на¹сипали і пото¹ўкли пото¹ўкли шо¹б з ¹цейе ду¹ска з ¹него зл¹ізла і та¹к¹і полу¹чалис¹а ¹к¹рупи та¹к¹і йач¹м¹іна ¹каша та¹к¹ий пуш¹т¹і ц¹і¹л¹ і йач¹м¹іни ¹к¹рупи во¹ це та¹ку вари¹ли ¹кашу // (1), пен¹сак (49).

- горохова каша: го¹рохова ¹каша (19, 25), го¹рохл¹ана каша (68), го¹рохове пй¹ре (53), го¹рох (5, 43);

- каша з рисової крупи: ¹рисова ¹каша ‘рисова каша’ (усі н.пп.);

- каша з пшеничної крупи: ¹каша пше¹нична (18, 22–23, 29, 54), ¹каша ар¹тек (25, 33), пше¹ниц¹а (25);

- каша з пшеничної крупи спеціального помелу: ¹ман¹:а ¹каша (усі н.пп.), ¹кашка ¹машка (25);

- вісяна каша: в¹й¹с¹ана ¹каша (усі н.пп.), о¹й¹с¹ана ¹каша, о¹й¹с¹анка (25), г¹еркул¹єсова (60), в¹ергил¹єсова каша (24);

- пшоняна каша: пшо¹н¹ана ¹каша (усі н.пп.), ¹прос¹ана ¹каша (40): Б¹йш¹іс¹т¹ пшо¹н¹ану / пшо¹но це йс¹о бу¹ло ¹наше жи¹т¹:а // (12);

- каша з кукурудзяної крупи: ¹каша куку¹руз¹ана (8, 20, 22, 29–30, 52); па¹пшо¹йна ¹каша (44), ма¹ма¹лига (8, 22–23, 29–30, 54). Зауважимо, що в низці подільських говірок засвідчена диференціація ¹каша куку¹руз¹ана ‘страва з кукурудзяної крупи’ – ма¹ма¹лига ‘страва з кукурудзяного борошна’: З куку¹рузи / з ¹к¹рупи ро¹били куку¹руз¹анойі ¹са¹ме ¹біл¹ше / бо са¹дили ба¹гато куку¹рузи / і з куку¹руз¹анойі ¹к¹рупи ва¹рили ка¹ш¹і // ¹к¹рупи на ¹кашу / а му¹ка на ма¹ма¹лигу / на¹зи¹валас¹а // (12).

Велика популярність цього виду страв серед носіїв досліджуваних говірок відображена у назвах різновидів каш відповідно до використаного інгредієнту, крім круп:

- молочна каша з гарбуза: гарбу¹зова ¹каша (8, 20, 22–23, 29–30, 59), ¹каша гарбу¹з¹ана (20, 23, 18, 29, 57, 59); ¹каша каба¹кова ‘гарбузова каша’ (22, 29, 54, 57, 59); ¹каша каба¹чкова ‘гарбузова каша’ (40, 54); ¹каша з каба¹ка ‘гарбузова каша’ (5); ба¹нана¹ва ¹каша ‘каша з додаванням гарбуза’ (1), каба¹к (60);

- каша, що готується або споживається з молоком: мо¹лочна каша, ¹каша з мо¹локом (усі н.пп.), мо¹лошна ¹каша (19, 25, 52); ¹каша на мо¹лоц¹і (19, 25): ¹тоже ¹каша ва¹риц¹:а на мо¹лоц¹і / чи по поло¹вину мо¹локо з во¹дойу чи на од¹ному мо¹лоц¹і (2), ¹каша до мо¹лока (12–13): од¹:ел¹но ва¹рилас¹ гус¹та гр¹ечана ¹каша і зали¹валас¹ кип¹а¹чоним мо¹локом // (65); Пшо¹н¹ану ¹кашу ва¹рили / ва¹рили на мо¹лоц¹і / ва¹рили так / са¹му до мо¹лока / ва¹рили до шква¹рок / з¹верху мас¹ти¹ли¹е // (64);

- рідка каша, зварена на сироватці – *си¹роватка* (19, 25);
- пшоняна каша з свинячим шлунком – *каша з кенд'ухом: А ка¹шу ва¹рили з кенд'ухом / пио¹н'ану кашу // сам це¹кенд'ух р'ізали на ку¹сочки / проми¹вали т¹рошки / прова¹рили йо¹го / а то¹д'і добаў¹али кру¹пу пио¹н'ану / за¹жарку і ў¹п'іч // і та¹ка бу¹ла ўкус¹н'аті'на / шо¹ зара н'іх¹то йо¹го не зго¹товит' / і не з¹думає і йісти //* (19);

- каша з картоплі – *бара¹бол'ана каша: і ше ї бара¹бол'ану кашу ва¹рили // це оби¹рали бара¹бол'ку нати¹рали на м'і¹лен'ку терточку ту шо на кот¹л'ети треш о¹та са¹ма м'і¹л'ча і туди / ро¹били та¹ку / т¹рошки зали¹вали води чи моло¹ко ми то¹же зали¹вали і та¹ка бара¹бол'ана каша / а то¹д'і до нейї ше пра¹жили моло¹ка і йак во¹на ўже зва¹риц'а трошки зас¹тигне то¹д'і зали¹вали ше моло¹ком наси¹пали от до¹бре во¹на бара¹бол'ана каша //* (74);

- каша, засмачена салом: *каша на сал'і* (46), *з шквароч¹ками* (18, 48), *до шква¹рок* (57);

- каша без додавання тваринного жиру: *п'іс¹на каша: йак'що п'іст / то ва¹рили то не за¹прав¹али п'іс¹ну кашу пода¹вали за¹прав¹али ци¹бул'у за¹жарували на ол'ії //* (46).

Спорадично в подільських говірках фіксуємо назву *за¹сипана каша*, основними інгредієнтами якої було пшоно та капуста, яку засипали в кашу: *Да це пион'а¹на та¹ка бу¹ла каша ў п'іч'і / за¹сипана ка¹пуста називалас'а // во¹на так / йак ми йу ва¹ри¹мо до¹ма / ц'а за¹сипана ка¹пуста / кисла ка¹пуста / пио¹но / кар¹тошка / ма¹сло / йайц'і / сми¹тана / моло¹ко / са¹хар і це вс'о чисто це¹во / и / л'уди ро¹били / гото¹вили / и / і л'уди йіли і да¹жи за¹рас / от / им / хто ро¹би по¹минки чи де¹н' на¹роджен'а і хто л'уби ци¹ / це бл'удо / да¹жи за¹казуйт' шо зва¹р'іт' нам за¹сипану кашу / на де¹н' на¹род¹жін'а ва¹рат н'іх¹то / л'уди йі¹д'ат на здо¹роўл'а //* (54).

Переважна більшість зазначених назв є мотивована:

1) наявністю додаткових продуктів, що входять до складу страви з крупи, напр.: *си¹роватка* (19, 25); локалізація її лише в північноподільських говірках спонукала нас знайти аналогічну назву і в говірках Полісся [Турчин 2012: 32];

2) способом приготування, напр. *за¹сипана каша* (54), *за¹сипанка* (11). Ця вузьколокальна страва була включена до Вінницького обласного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини, також відома як «засипана капуста» або «каша по-тиманівськи». Це старовинна українська страва, яка традиційно готується на свята. Вона складається з квашеної капусти, пшона та часто містить додавання яєць та шкварок;

3) консистенцією: *мазанка* 'гречана каша' (18) ← *мазати* 'покривати шаром чогось рідкого або жирного' [СУМ IV: 594]: *Ну мазанка ше бу¹ла*

каша // – Яка це каша? – А це така гребчана каша як вариц'а / бо як вариш и кашу таку росипчасту / то то росипчаста каша / а як мазанка то то колотиш її шоб вона не пригор'їла / то воно така мазанка полуцайец'а // (18).

Зауважимо активне вживання дієслова *мастити* в кулінарній термінології подолян: усі наші інформатори старшого віку послуговувалися лише цим дієсловом у значенні ‘додавати що-небудь до страви для поліпшення смаку, запаху і т. ін.’: *ол'їйом помас'тили* (17), *мас'тили з ол'їйом* (16), *помас'тили і їїли так* (12), *йак'ї там к'рупи бу'ли // їлайеш во'ди / киниш соли тий так ва'рили / а як їе чим помас'тити тий помас'тиш / а як ни'ма тий ни'машчину їїли / бо ни було чим мас'тити // п'росто су'б'ї / на ву'д'ї ва'рица* // (21).

Засвідчені в подільських говірках немотивовані назви різновидів каш є найчастіше лексичними запозиченнями. До прикладу, *пен'цак* (*пин'цак*, *пен'сак*) ‘ячмінна крупа; каша із ячмінної крупы’ ← пол. *рєсак* ‘ячмінні або пшеничні крупи, каша з цих круп’ [ЕСУМ IV: 335]: *Пен'сак це / їеч'м'їн' / ї'ач'м'їн' об'дертий кру'питий на н'ого ка'зали пен'сак // ва'рили кашу / пер'лова каша полу'чалас'а / це пер'лоўка це тої самий назва т'їл'ки пен'сак зваўс'а* // (43); *г'руц'а* ‘каша із ячмінної крупы’ ← пол. *grupa* ‘каша, крупа, вівсянка’, що сягає псл. *Gruda* [ЕСУМ I: 607]; *мама'лига* ‘кукурудзяна каша’ ← рум. *mămăligă* ‘кукурудзяна каша’ [ЕСУМ III: 376].

Лексема *каша* сьогодні розширила свою семантику, оскільки втратилося протиставлення *каша* ‘густо зварена страва із круп’ – *кул'їш* ‘рідка страва з круп’. Таке протиставлення згадують лише носії подільських говірок старшого віку: *кул'їш ва'рили / це ну їа знайу/ на кип'ат'ок ки'дали л'у'бу кру'пу / чи пше'ничну кру'пу / і добаў'али туди с'їл' / ну як хто / по р'їзному ро'били/ їа на'приклад / туди ки'дала ци'бул'у ї цей кул'їш / б'їл'ше во'ди/ і та'киї буў кул'їш / каша така бу'ла р'їдко'вата / це називаўс'а ї нас кул'їш* // (69); у говірці смт Тростянець Вінницької обл. засвідчено диференціацію: *кул'їш* ‘рідка пшоняна каша’ – *ми'л'їшка*, *ми'лешка* ‘рідка ячмінна каша’: *Ну от же ва'рили пшон'ану кашу називали так і воно їе кул'їш / и-и ми'лешку ва'рили це їа'ч'м'їн'ї м'їлен'к'ї крупы / каша р'їден'ка от туб'ї кул'їш // ми ми'лешка на н'їйу ка'зали ми'л'їшка* // (66).

На позначення смачної каші, яка вдалася, а досліджуваних говірках užívають такі прикметники: *каша не не'обї'сис'а* (2), *ха'роша ро'сипчаста*, *пах'н'уча* (37), *пах'н'ушча* (с. Мізяківські Хутори Стрижавської льної громади Вінницької обл.), *дуже доб'р'ача* (47), *тук'ка*, *добра* (32). І як опозиція за якістю записано лише одне означення каші – *глиўка* (22).

Третій вид каш із дрібно товчених або молотих зерен – борошна – був розповсюджений на Поділлі у I пол. XX ст. До таких страв відносимо лемішку, мамалигу й квашу.

Остання страва, за відомостями етнографів [Артюх 1977: 38–39], була улюблена в XIX ст., засвідчена нами лише в текстах м. Калинівки Вінницької обл., що підтверджує її архаїзацію: *ро|били шче з гре|чанойі му|ки / та|ке бл'удо к'ваша // воно при|равн'увалос'а / те|пер |робл'ат квас / а колис' з гре|чанойі му|ки ро|били так само // брали му|ку за|парували йї|йї к'ін'іт'ком / і ро|били р'ідке / та|ке воно да о і ставили ў |тепле |м'ісце / дес' на п'іч / чи ў п'іч // і |вобич'ім во|но дес' дн'їў три чо|тири / во|но начи|нало з|рати / і полу|ч'алас' та|ка |р'ідка йа|кас' |коричне|ва не |коричне|ва / ну ўкус к'васа / насто|йащого хл'ібно|го к'васа // так йо|го чо|мудо ў се|л'і і нази|вали к'ваша // |пили |просто |кружками //*

Інша страва – лемішка – була поширена серед слов'янських та угро-фінських народів [Moszyński 1967: 287] і сьогодні на Поділлі теж згадується лише в розповідях про старовинні страви: *Оо ле|м'ішка це хароша ш|тука |тоже / т'іки йї|йї |зараз н'іх'то не| |робе ле|м'ішки |цейї / йїх го|туйут' так / коли заки|п'іла вода о / наси|пайут' ту|ди |борошна / там |пие|ничного чи йе|ке чи не| |йач|м'інна а гре|чана / і зноў ўсу|вайут з|нову во|но ва|ри|ц':а / |пот'ім ви|їмайут йо|го і з|м'ішуйут ўсе / добаў|айут |борошна і ви|м'ішуйут / ви|м'ішуйут так шоб одно|р'ідна |маса с|тала / і зноў ў ду|хоўку / і во|но то|д'і йак за|пе|чец':а / при|м'ін'айец':а во|но кхе і до моло|ка і до шкварок і до мн'аса і до |чого |хоче|ш // (57). Назва страви мотивована способом її приготування, про що й говориться у тексті: *добаў|айут |борошна і ви|м'ішуйут / ви|м'ішуйут так шоб одно|р'ідна |маса с|тала.**

У низці говірок *ле|м'ішко|ю* називають страву з кукурудзяного борошна, це переважно північне й центральне Поділля: *во|да і куку|руз'ана му|ка і ва|рили во|на так йак |каша полу|чалас'а та|ко йїї |р'ізали но|жом чи |ложкойу |дуже за|густала та|ка таї |пражили мо|ло|ко або йа|ким |жиром таї так |йїли та|ка ле|м'ішка // (70). Натомість у південноподільських говірках активно її заступає назва мамалига (7, 10–11, 14, 18, 31, 35, 42, 50, 55–56, 63–64), *мама|лига* (15, 75): *то ра|н'іше ва|рилас'а |мама|лига // куку|рудз'ана му|ка по|вин:а |бути |перед тим / зерно по|вин:о |бути |висушене / і во|но |дуже па|хуче то|д'і // з|мололи / полу|чилас'а куку|рудз'ана му|ка // ос' з |цейї куку|рудз'анойі му|ки ва|рили |мама|лигу // к'і|пит окр'іп / кру|тий окр'іп // посо|лити йо|го |треба / і ўки|дати там по |розм'іру / ну дв'і |пригорш'і му|ки куку|рудз'анойі ки|даец':а в окр'іп і на|кри|вайет'с'а |кришко|ю / і во|но со|б'і там |тушиц':а / |тушиц':а |тушиц':а // а то|д'і бу|ло ў нас та|ке / та|кий / йак це ска|зати / |прилад|м та|кий / йак нази|валас'а ко|пистка // то|д'і то|ю**

ко¹писткойу зн¹їмали ¹кришку з каза¹на / і тойу ко¹писткойу ви¹м'їшували / ви¹м'їшували / ви¹м'їшували ўсре¹дин'ї о¹то / шо ва¹рило¹с' / ўс'о / і о¹пїят накри¹вали ¹кришкойу // ну і за¹правити ¹треба / трошечки о¹л'їйки ¹л'али ту¹ди до ¹тойї ма¹малиги / і во¹но со¹б'ї ту¹шило¹с'а ше ¹добре н'їд ¹кришкойу // а то¹д'ї ўже ма¹малига га¹р'ача розки¹далас'а по ¹порц'їях ў тар'їлки і прис¹мачувалас'а сме¹танкойу / ¹дуже ¹смачно // (11).

У подільських говірках засвідчені назви різних ідеографічних сфер, мотиваційно пов'язані з «каша». Аналіз вторинної семантики лексеми «каша» виявив провідні ознаки предмета, релевантні для людини: напр., в'язкість страви метафорично відображена в назві напіврідкої маси снігу чи багна – ¹каша (усі н.п.): тий в'їн ўже при¹їшоў зо м¹нойу пок¹риў тий забраў до ¹себе / тий шла / у¹пала / ¹дуже с¹лис'ко / бо¹лото / та¹ке ро¹стало / ¹каша та¹ка / мо¹лода у¹пала // (51); поживність – ¹каша 'підкормка для молодих бджіл' (71). Активно представлена ця лексема на позначення рис, стану людини у складі фразеологічних виразів: *хочеться Божої каші* 'бути при смерті', *каша не варить у нього* 'дурний', характеристики поведінки людини щодо інших: *заварити каші / кашу, каші наколотити, наварити каші* 'нашкодити', *каша в горішку кипить* 'сваритися' [Коваленко 2019: 153]. У говірці с. Чуків Немирівського р-ну Вінницької обл. зафіксовано назву *мамалига* на позначення повільної в руках жінки. У ботанічній лексиці найчастіше натрапляємо на демінутив *кашка*, що вже сигналізує про вторинність номінації: 'плодоносна частина стебла гречки' [Гороф'янюк 2020: 68], 'суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла' [Гороф'янюк 2020: 71], 'зерно горіха' [Гороф'янюк 2020: 108], 'колосок гречки', 'грицики звичайні, *Capsella bursapastoris* L.', 'гадючник болотяний, *Filipendula ulmaria* L.', 'деревій звичайний, *Achillea millefolium* L.', 'пижмо звичайне, *Tanacetum vulgare* L.', 'ряска, *Zemna*' [Гороф'янюк 2020: 190], 'хрінниця смердюча, *Lepidium ruderae* L.' [Гороф'янюк 2020: 459], 'веснівка дволиста, *Maianthemum bifolium* L.' [Гороф'янюк 2020: 472]. Зовнішня подібність предметів стала основою метафоричного перенесення назви ¹кашка на ікру з риби [Матеріали... 2021: 192].

Отож лексема *каша* маркована ознаками «в'язкий», «густий», «набитий», «поживний», «клопоти».

Склад каші (зернові, крупа), здатність збільшувати об'єм при варінні та висока поживність визначили символіку достатку, багатства та зростання, яка виявляється в ритуальному використанні цієї страви. Кашу як обрядову страву варили в усі важливі календарні та родинні свята.

У досліджуваному регіоні засвідчено звичай іти на родини із кашею: *ти¹пер цу¹керки нисут н'ран'їки ни¹сут і коу¹баси / шо ъе ф копи¹рац'їйу наби¹райут тий їдут / а то¹д'ї шо було зва¹рила гор¹н'атко каш'ї тий н'їшла на ро¹дини // (60).* Цієї традиції дотримувалися також поляки [Валенцова

1999: 485]. За свідченням Т. Тищенко, на східному Поділлі відомий був звичай обдаровувати бабу-повитуху кашею: *Бабу пови^туху |п^нісл^а |род^ії обда^ровували |саме |перше |кашойу / їй^і да^вали |чарку ви^{на} і да^вали |кашу //* [Тищенко 2013: 217].

Каша була обов'язковою стравою на весільному столі. Найчастіше респонденти згадують пригощення гречаною кашею з м'ясом, яку називали в окремих говірках *|каша з п^нід^ливойу, каша з пе^чен^ойу, пе^чен^а: |Кашу гре^ччану / |кашу гре^ччану за^парували / зали^вали к^іп^йат^ком / с^тави^ли на газ / доба^ул^али с^іл^со^ду / і во^{на} на ма^лен^кому вог^ні ки^піла от / а |пот^ім йак^шо во^{на} ўже зва^рилас^а / во^{на} с^час дес^с п^іўто^ра доўго на ма^лен^кому вог^ні ва^рилас^а / во^{на} зва^рилас^а / їй^ії добре об^кутували / заби^лали ў подуш^ки / накри^лали / і там во^{на} до^парувалас^а са^ма со^бі там / три чо^тири ча^са во^{на} ше до^парувалас^а / то^ді во^{на} ро^би^ца рум^йана / па^хуча / |дуже |добра / вот так з^начит^с ло^жили ў мис^ки ц^і |кашу / поли^лали з^верху |цейу пе^чен^ойу і к^лали ше на^верх м^йасо / оце була пе^чен^а //* (61). У багатьох подільських говірках засвідчено інформацію про два види каш на весіллі – гречана із м'ясом та пшоняна з молоком: *Ота^ко да^вали / ва^рили / холо^дец^с / ка^пуста / гу^луб^ц і / ка^ші^і // |каша та^ка / |каша з пе^чен^ойу / |каша / йаг була |пшо^нана / до мо^ло^ка //* (41), *|каша була і з п^нід^ливойу / |каша |була з мо^ло^ком |пшо^нана //* (19). Молочну обрядову кашу називали *|б^ілойу*, готували її на весіллі та на похорон: *ну |кашу ва^рили гре^ччану і |б^ілу |кашу* (26).

Символом багатства і достатку на весіллі була так звана *|царс^ка |каша*, інгредієнтами якої було пшоно (пізніше – рис), молоко, сметана та свіжа чи кисла капуста: *Ко^лис^с да^вали |бори |кашу гу^луб^ц і / та^ке бу^ло // там бу^ло тоу^ді так // |бори ка^пуста за^сипана / ну це |царс^ка |нази^вайе^ца |каша ... ну / ш^чого / |пра^жене мо^ло^ко обо^ўйаз^ково тоу^ді / и / тоу^ді с^ліўки |л^али |сип^лат туди |л^айут^с то^ді / и / рис // ка^пусту ки^дають / |можна |кислу |можна та^ку ки^дати / ка^пусту // і / і |пшо^но т^рохи / |тоже |пшо^на туди ки^дають / на мо^ло^ці |пра^жине мо^ло^ко шоб бу^ло обо^ўйаз^ково / зали^вають / і |вар^ат^с у каза^ні ве^лико^уму //* (72). В окремих селах рецепт цієї обрядової каші міг варіюватися, як і назва: *А |каша ве^сі^лна / це |тоже т^реба т^рошки |пшо^на а то ў ос^нову |риса рис на мо^ло^ці |поўн^іст^у / во^{на} ва^ри^ца / і |тои доба^ул^айи^ца ўс^о ї |жа^рина ци^бул^ка ї |жа^рина |морква / і / |сми^танка і |масло ї |масло ї |марга^рин / і ол^йа //* це це |дуже |добра |каша // (16).

Каша на весільному столі подолян символізувала й завершення частування, з цієї метою використовували горохову кашу: *На |д^ругий ден^с да^вали |боршч |кашу го^рохову / то |того н^ічого не |їли лиш |кашу го^рохову і |боршч /*

на д'ругий ден' йі'д'ат боршч 'кашу / це 'саме г'лаўне було на д'ругий ден' ве'с'іл'а // (39).

Каша була задіяна в обряді покривання молодої як символ об'єднання двох родів. Зокрема, у с. Строїнці Тиврівського району Вінницької області засвідчено такий обряд: У нас та'ко / си'дит моло'да з моло'дим / на 'сти'л'чику на одн'ім о'дна 'сваха на 'друг'ім 'друга 'сваха да'йут' йім 'хустку та'ку здо'рову / це во'ни ц'у 'хустку три'мають над моло'дими і ти' с'п'і'вайут ба'би на'верно не 'помн'у 'пер'їй раз ў 'Божий час моло'ду покри'вати / о'це покри'вайе'ц'а с'п'і'вайут / о / о'дна да'йут полоник 'жирний 'гр'азний зн'ід 'каш'і а 'другий /моло'дий си'дит а сво'їа родина то с'тойі // во'ни покри'вайут/а ц'і 'люди сто'їат хто полоник хто 'ложку хто шчо / хто маку'гона/і це м'і'шайут шо 'буде / а во'ни до'лжн'і ц'і 'сва'хи поц'ілу'ватис'а / во'ни ц'іл'у'войіц'а/три 'рази 'треба ц'іл'у'ватис'а // і це та'ко м'і'шайут йім / щоб во'ни ц'і 'сва'хи не поц'ілу'валис'а щоб це / і во'ни ўс'єра'ўно ц'і 'ложки в'ідки'дають ўс'і ў 'каш'і / і ўс'о'равно поц'і'луйуц'а це ўже три 'рази тре //.

Про значення каші у весільному обряді свідчать і тексти весільних пісень, де часто згадується ця страва, напр.:

Кухо'варочко 'наша
непо'машчена 'каша
'ринкойу потра'с'іте
нам 'кашу помас'т'іте
на гор'і вед'м'ід' ле'жит
дого'ри 'лапи дер'жит
'хоче ту 'бабу зйі'сти
шо не да'їе нам 'йі'сти. (26);
При'ймайте ви 'цейе
да'вайте дру'гейе
да'вайте нам 'каш'і
бо ми 'д'іти 'ваш'і. (28).

Поминальний обід також не обходився без каші: Ко'лис' бу'ли 'б'ідн'і 'л'уди во'ни 'т'іки на об'ід'і 'кашу 'їли боршч 'їли і ўс'о / о'так було / 'саме голо'ўне об'ід за по'койн'іка 'каша і 'боршч // (58). Проте каші готували різні не тільки за складовими, а й призначенням. Отож для пригостання людей найчастіше готували кашу гречану: на 'похорон це обо'ўяз'ково 'каша гречана бу'ла с под'л'івойу (29, 43), 'кашу давали гречану з м'йасом 'тушеним / пе'чення його нази'вали / ў пе'ч'і во'но 'н'іби ту'шило'с'а та'ке // (6), но г'лавне на 'похорон боршч і гречана 'каша / ўза'в'іс'імос'т'і чи до го'рохової 'йушки / чи до 'м'йаса / до под'л'іви м'йас'ноїі // (13), гречана каша і го'рохова под'л'іва зап'раўле'на ци'бул'койу з ол'і'ейу і полита на гречану 'кашу // (м. Калинівці

Хмільницького р-ну Вінницької області). Окремо варили ще горохову кашу чи пекли пиріжки з горохом: *обов'яз'ково ва'рили го'рох* (43), *го'рох по'винен бу'ти / об'ї'зат'їл'но* (49), *пир'їж'ки з горохом* (6), *го'рох з 'кашою* (19). Широке використання гороху на поминальному обіді інформатор пояснив нам так: *це шчи'талос'а 'Божойі 'Матер'ї го'рох сл'ози / йак 'Сина 'Божого на хрес'т'ї розп'їнали/ то сл'ози 'б'їгли йак го'рох // то це 'каша пио'н'ана з го'рохом і гол'їїчик 'жарана ци'бул'ка та'ко за'лита // це об'ї'зат'їл'но //* (36). Традиція споживання гороху закарбувалася навіть у прокльоні, який записано в говірці м. Ізяслав Хмельницької обл.: *щоб по тобі горох їли*¹.

Менше поширена традиція готувати молочні каші на поминальний обід, фіксована переважно на півночі Поділля: *Ва'рили в 'кого моло'чко було чи купл'али то кан'єшно ва'рили / е...е / молочн'ї каш'ї і до 'ц'ого 'часу практи'куйт ва'рити молочн'ї каш'ї і бу'ває на 'поминках це йак та'ке 'бл'удо шо во'но по'вин:о бу'ти 'молочна 'каша/ молочну 'кашу 'варат із рису в осно'ўному / е...е / 'тоже 'л'їтра во'ди п'їўл'їтрова 'баночка рису на ма'лен'кому во'гн'ї / е...е/ во'но ўк'їпайе то'д'ї добо'ўл'айем моло'ко і ўби'вайемо дв'ї йайеч'ки ложку цукру ўсе пере'м'їшуємо вили'вайемо ўс'уди ў 'кашу і 'дуже 'добра полу'чайец'а 'каша та'же 'само 'можна ва'рити кашу пио'н'ану на моло'ц'ї 'тоже //* (48), *'каша 'б'їла/ це шчи'тайец'а з моло'ка/ це об'ї'зат'їл'но тра шоп ц'ї ст'рави бу'ли на 'похорон'ї //* (38).

Також в окремих селах Поділля фіксуємо локальну традицію на поминальний обід готувати ситну пшоняну чи рисову молочну кашу з додаванням овочів, про яку йшлося вище: *Ну от на'приклад йак'шо ва'ри'мо ми на в'їс'їл'а // чи на 'поминки // то там бе'рец'а 'тожеи моло'ко кру'па трошки пио'на а то рис / ре'шита рису / доба'ўл'айи'мо 'жарину ци'бул'ку доба'ўл'айи'мо 'жарину 'моркву доба'ўл'айи'мо ту'ди сми'тани / і це ўс'о пири'м'їшуємо і во'но там со'б'ї к'їп'ит к'їп'ит то'д'ї' нак'рили во'на там 'париц'а і то'д'ї 'дужи смач'на 'каша полу'чайиц'а (16); на по'минках готували 'страви та'к'ї / ну 'б'їл'їи'с'т' по'вин:а 'бути / каш'ї // 'каша за'сипанка // за'сипанка готувалас'а / це така 'каша із 'квашеної ка'пусти / і пионо // о'це нази'валас'а за'сипанка / йа'ка / ў йа'ку доба'ўл'али а'бо ке'ф'їр / а'бо 'кисле моло'ко / сме'тана // запра'ўл'али сме'танойу / це чо'гос' бу'ла та'ка 'страва йа'кас' / на ўс'їх та'ких обр'а'дах готували ц'у 'страву //* (11).

Весільний і поминальний обід, як бачимо, багато в чому схожий: господарі намагалися пригостити гостей найкращим, що й майбутньому мало за-

¹ Цю інформацію повідомила нам І.М. Сікорська, музикознавець, кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник відділу музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, за що висловлюємо їй вдячність.

безпечити заможне життя новій родині або з миром відпустити душу до предків, яких теж треба було задобрити через споживання ритуальних страв.

Як архаїчна і сакральна страва поховального обряду, ритуальна каша коливо готувалася майже з необробленого зерна пшениці, яку пізніше замінили на рис: *А коливо готували // зара варат рис колис' варили пше'ниц'у так йак на ку'т'у / варили ц'у ку'т'у от ну там хто укра'шаў бу'вали калинойу / е...е / бубо'чки клали туди от а колис' були кан'фети та'к'і го'рошки то го'рошки клали а то просто вода засо'лод'ана і коливо це ц'а пше'ниц'а зварана і ўс'о і б'іше н'і'чо // (48).*

Спорадично цю обрядову поминальну страву називають ку'т'а: *Ну на похорон йак заўжди буў кап'усн'ак го'рох варений ў першу чергу ку'т'а це йак за'кон го'товили ку'т'у пода'вали ку'т'у // (48).*

Важливість поминального обіду виявляється і в регламентації послідовності споживання страв: *Ну на об'їт так само об'їзат'іл'но це коливо / і го'рох по'винен бути / об'їзат'іл'но // – А як коливо готується? – Коливо ну це обикно'вен:а пше'ниц'а вариш й'ї'ї так само і / то була на свата ку'т'а на'приклад то во'на / об'їта ку'т'а стоўчина ка'зали / а на коливо вариц'а обикно'вен:а чиста пше'ниц'а чисте'нка ї вариц'а // на коливо // го'рох об'їзат'іл'но да це перша / да'йец'а коливо по'том го'рох й'ї'д'ат' л'уди а п'ісл'а того вже пода'йуц'а / так ўс'і страви / йак зара то вже й м'асне стаўл'ат' і / хо'лодне / то'д'і пода'йец'а боршч п'ісл'а боро'шчу там вже і го'луп'ц'і і ї каша // (49), і в кількості споживання ритуальної каші: і саме перше ти по'вин:а їз'ати **три рази** ц'ого **колива** / а то'д'і ўже будеш ї'їсти дал'ше ст'рави // (19).*

Засвідчені спогади інформатора, як раніше носили кашу як складову поминального обіду і на цвинтар: *Колис' йа з'найу шо ше ба'би стар'і ше / йа була ше ма'ла / то варили на цвинтар боршч / варили кашу варили / кап'усту ту'шили / і ше л'уди шо хто браў з'дому / брали засти'л'али / здоўж засти'л'али skate'рками рушні'ками хто шо браў бо ўже знали шо це с'а'да'їут на об'їт / і лошки брали і миски і ўс'о / і с'а'дали на цвинтар'і го'б'їдали // (73).*

Каша є обов'язковим елементом і календарної обрядовості подолян. Як символ родючості, зв'язку з родом, жертва покійним, ритуальна каша з пшеничного зерна – ку'т'а (усі н.пп.) – є найважливішою стравою на Святвечір і до сьогодні. За ЕСУМ це 'обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен з солодкою підливою', походить від гр. *χόχχος* 'зерно', неясного за походженням [ЕСУМ III: 163]: *На Св'а'тій вечер с'таўл'ат' ку'т'у на поку'т'а / то'д'і ўже ц'у ку'т'у бе'рут ў ма'кітерку // на'терли маку ў ма'к'ітерц'і / роз'вели з сахаром / з медом / хто йак хоче / го'р'їшки це так ки'да'їут' // с'таўл'т' на ст'іл' ўс'і с'ї'да'їут' ў самий пе'р'їд ї'їсти ку'т'у // (19).*

Лише в одній говірці с. Дружелюбівка Калинівського району Вінницької області засвідчено такі різні назви куті відповідно до часу приготування: *ба'гата, ш'chedра* 'кутя, яку готували на Святвечір на Святвечір', *гор'данс'ка, п'існа, го'лодна, вод'ана* 'кутя, яку готували на Водохреща'.

За кутею передбачали добробут родини: *'кажут' / йак у'дасц'а ку'т'а / то 'буде ў хат'і ш'час'т'а* // (76), нею ділилися з домашніми тваринами, курми: *Ви'носили 'рано / коли припа'дала ўже Р'ізд'во // йак ку'т'у з'верха зби'рали // ку'т'у ви'носили 'курам // да'вали 'самий пе'р'ід 'курам // да'вали 'кури шоб 'йіли* // (19); з нею виконували певні магичні дії, націлені на процвітання господарства: *це ку'т'а зва'рилас'а // прик'мети 'кажут' / с'тавити ў ку'ток і се'бе за 'чуба // с'тавл'у ку'т'у на 'покут':а / кво кво кво / шоб к'вочки бу'ли* // (19).

Ворожіння з кашею відоме подолянам і на інші свята: *На Га'ндрейа воро'жили ... це на Вар'вари / ва'рат 'кашу і / ви'ходиш 'д'іўчина би'ре 'кашу там ў та'р'ілучку чи шо ви'ходить на во'рота / і гу'кає 'сужений ни'сужений їди до 'мени 'кашу 'йісти / то де со'бака ў йа'к'її сторо'ні за'га'кає / 'слухати 'треба / то ў ту 'сторону 'каут' шо ви'йдиш 'замуш* (73).

Отже, представлений у статті лінгвістичний та етнографічний матеріал засвідчив, що каша як страва і обробленого зерна набула в подолян, а ширше – українців знакову функцію в мові й акціональних формах народної традиційної культури, зокрема в родинно-побутовій і календарній обрядовості.

Універсальної моделі утворення назв каш у подільських говірках немає. Репрезентанти цієї лексико-семантичної групи за структурою є однослівні та аналітичні найменування. Однослівні назви каш – це лексеми метонімічного походження, утворені за моделлю «назва рослини» → «назва каші» (*горох, гречка*). Більшість назв каш – узгоджені словосполучення, до складу яких входить атрибутів – назва злаку (*йач'м'ін:а, 'рисова*). Якщо друга група назв є переважно мотивована, то першу формують і немотивовані найменування, найчастіше запозичені зі слов'янських і неслов'янських мов, зокрема із румунської (*мама'лига*), через старослов'янську з грецької (*ку'т'а, 'коливо*), французької (*пер'ловка*), польської (*'груц'а, пен'цак*). У подільських говірках засвідчено розвиток семантики лексеми «каша» – уживання її в різних ідеографічних сферах: ботанічна, зоологічна, метеорологічна лексика, найменування людини. Виявлені вузько локальні різновиди каш, їхні назви, варіативність найменувань та швидка архаїзація цього пласту лексики спонукає нас до проведення дослідження традиційних страв подолян.

Список умовних позначень

1. с. Антонівці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
2. м. Бар Жмеринського р-ну Вінницької обл.

3. с. Безіменне Хмільницького р-ну Вінницької обл.
4. с. Берестівка Вінницького р-ну Вінницької обл.
5. с. Білопілья Козятинського Р-ну Вінницької обл.
6. с. Будьки Жмеринського р-ну Вінницької обл.
7. с. Вазлуївка Чернівецького р-ну Вінницької обл.
8. с. Велика Киріївка Бершадського р-ну Вінницької обл.
9. с. Велика Русава Томашпільського р-ну, Вінницької обл.
10. с. Вербки Чечельницького р-ну Вінницької обл.
11. с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл.
12. с. Вінниківці Літинського р-ну Вінницької обл.
13. смт Вороновиця Вінницького р-ну Вінницької обл.
14. с. Гриненки Немирівського р-ну Вінницької обл.
15. с. Губник Гайсинського р-ну Вінницької обл.
16. с. Демівка Гайсинського р-ну Вінницької обл.
17. с. Дзигівка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
18. с. Дзюньків Погребищенського р-ну Вінницької обл.
19. с. Дружелюбівка Калинівського р-ну Вінницької обл.
20. с. Дяківці Літинського р-ну Вінницької обл.
21. с. Жабокрич Тульчинського р-ну Вінницької обл.
22. с. Жван Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл.
23. с. Журбинці Козятинського р-ну Вінницької обл.
24. с. Заячівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
25. с. Іванів Калинівського р-ну Вінницької обл.
26. с. Іванівська Слобідка Калинівського р-ну Вінницької обл.
27. м. Калинівка Калинівського р-ну Вінницької обл.
28. с. Калитинці Іллінецького р-ну Вінницької обл.
29. с. Капустяни Тростянецького р-ну Вінницької обл.
30. с. Каришків Барського р-ну Вінницької обл.
31. с. Кацмазів Жмеринського р-ну Вінницької обл.
32. смт Кирнасівка Тульчинського р-ну Вінницької обл.
33. с. Кисляк Гайсинського р-ну Вінницької обл.
34. с. Клектотина Жмеринського р-ну Вінницької обл.
35. с. Конишків Мурилокуриловського р-ну Вінницької обл.
36. с. Корделівка, Калинівського р-ну, Вінницької обл.
37. с. Ксаверівка Вінницького р-ну Вінницької обл.
38. с. Кузьмин Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
39. с. Летківка Тростянецького р-ну Вінницької обл.
40. с. Лугова Гайсинського р-ну Вінницької обл.
41. с. Малинівка Літинського р-ну Вінницької обл.
42. с. Мартинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
43. с. Махнівка Козятинського р-ну Вінницької обл.
44. с. Миролубівка Піщанського р-ну Вінницької обл.
45. с. Миронівка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
46. с. Митинці Хмельницькому р-ну Вінницької обл.
47. с. Митки Барського р-ну Вінницької обл.
48. с. Мізаківські Хутори Вінницького р-ну Вінницької обл.
49. с. Молотківці Козятинського р-ну Вінницької обл.

50. с. Мурафа Шаргородського р-ну Вінницької обл.
51. с. Наддністрянське Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл.
52. с. Новоживотів Вінницького р-ну Вінницької обл.
53. с. Носиківка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
54. с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.
55. с. Пенківка Шаргородського р-ну Вінницької обл.
56. с. Писарівка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
57. с. Пологи Теплицького р-ну Вінницької обл.
58. с. Рахни-Лісові шаргородського р-ну вінницької обл.
59. с. Решнівка Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.
60. с. Садківці Шаргородського р-ну Вінницької обл.
61. с. Скаржинці Хмельницького р-ну Вінницької обл.
62. с. Станіславчик Жмеринського р-н Вінницької обл.
63. с. Студена Піщанського р-ну Вінницької обл.
64. смт Сутиски Тиврівського р-ну Вінницької обл.
65. с. Томашпіль Хмельницького р-ну Вінницької обл.
66. смт Тростянець Тростянецького р-ну Вінницької обл.
67. смт Турбів Вінницького р-ну Вінницької обл.
68. с. Чагів Вінницького р-ну Вінницької обл.
69. с. Чемериське Барського р-ну Вінницької обл.
70. с. Чепелівка Краси́лівського р-ну Хмельницької обл.
71. с. Чернівці Чернівецького р-ну Вінницької обл.
72. смт Чечельник Чечельницького р-ну Вінницької обл.
73. с. Шевченка Літинського р-ну Вінницької обл.
74. с. Якубівка Вінницького р-ну Вінницької обл.
75. м. Ямпіль Ямпільського р-ну Вінницької обл.
76. с. Широка Гребля Хмельницького р-ну Вінницької обл.

Література

1. Артюх 1977 = Артюх, Л.Ф., *Українська народна куліна́рія (Історико-етнографічне дослідження)*, Київ: Наукова думка, 1977.
2. Валенцова 1999 = Валенцова, М., *Ка́ша* // *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, Т. 2, Москва, 1999, с. 483–488.
3. Гороф'янюк 2020 = Гороф'янюк, І.В., *Ботанічна лексика центральнопо-дільських говірок: структурна організація та ареалогія* / відп. ред. П.Ю. Гриценко, Вінниця: ТВОРИ, 2020.
4. Гороф'янюк 2025 = Гороф'янюк, І.В., *Діалектологічна практика: методичні рекомендації для здобувачів закладів вищої освіти предметних спеціальностей 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), 035.01 Філологія. Українська мова та література*, Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2025.
5. Гриценко 2000 = Гриценко, П.Ю., *Текст як простір вияву діалектних явищ* // *Збірник лінгвістичних праць: До 60-річчя проф. О.А. Колесникова*, Ізмаїл, 2000, с. 9–15.
6. ЕСУМ = *Етимологічний словник української мови: в 7 т.* / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін., Київ: Наук. думка, 1982–2012.

7. Історія 1983 = *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (гол.) та ін., Київ: Наукова думка, 1983.
8. Коваленко 2019 = Коваленко, Н., *Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок*, Кам'янець-Подільський, 2019.
9. Матеріали 2021 = *Матеріали до словника подільського говору* / Упор. І.В. Гороф'янюк, Вінниця, 2021.
10. Німчук 1992 = Німчук, В., *Давньоруська спадщина в лексиці української мови*, Київ: Наукова думка, 1992.
11. Оскирко 2017 = Оскирко, О., *Назви їжі та напоїв як об'єкт українського мовознавства* // *Філологічний часопис* (1), 2017. <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2017.138787>.
12. СУМ 1973 = *Словник української мови: в 11 томах*, Київ: Наукова думка, Том 4, 1973.
13. Тищенко 2025 = Тищенко, Т.М., *Лінгвогеографічний підхід до репрезентації діалектного тексту* // *Діалекти в синхронії та діяхронії: текст як джерело лінгвістичних студій: зб. наук. праць* / Відп. ред. П.Ю. Гриценко, Київ, 2015, с. 381–387.
14. Тищенко 2013 = Тищенко, Т.М., *Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи*, Умань: ВПЦ «Візаві», 2013, 392 с.
15. Турчин 2012 = Турчин, Є., *Назви їжі на східному Поліссі*, Львів: Укр. академія друкарства, 2012.
16. Яценко 2009 = Яценко, С.А., *Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII століть*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», Київ, 2009, 22 с.
17. Moszyński 1967 = Moszyński, K., *Kultura ludowa słowian*, Т. 1., Warszawa, 1967.